

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt: 3, Sayı: 1, Bahar 2012

İNÖNÜ UNIVERSITY
JOURNAL of the FACULTY of DIVINITY

Volume: 3, Issue: 1, Spring 2012

Ali Nâzîma ve “Nevâbiğü'l-Kelim Tercümesi” Adlı Eseri

Hacı ÇİÇEK*

Öz: Osmanlılar döneminde Zemahşerî (1074–1143) ve eserleri hakkında çalışma yapanlar, pek azdır. Bu konudaki ilgisizlik, belki Osmanlı toplumunun Maturidi-Hanefî; Zemahşerî'nin ise Mutezile mezhebine mensup olmasındandır. Buna rağmen bir eğitimci, yazar ve çevirmen olan Ali Nâzîma (1861–1935), daha yirmi üç yaşında iken Zemahşerî'nin “Nevâbiğü'l-Kelim” adlı eserini Osmanlıca'ya çevirmiştir. Eser, okuyanlara ahlakî erdemleri kazandırmaya yönelik edebî sözlerden oluşmuştur. Sözleri, oldukça kısa ve öz'lüdür. Bu çalışmanın amacı, günümüzde pek tanınmayan Ali Nâzîma'nın kısaca hayatını, eserlerini ve “Nevâbiğü'l-Kelim Tercümesi” adlı eserini ele alıp değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Ali Nâzîma, Nevâbiğü'l-Kelim, Zemahşerî, Osmanlıca.

Abstract: -*The Translation Of Ali Nâzîma And “Nawabigu'l-Kalim” As a Work-* There are few men who worked a Zamakhsharî's (1074–1143) works and his life during the period of Otoman. This lack of interest was because Zamakhsharî was belonging to Mutezile while Otoman people were Maturidi-Hanefi. Although as an instructor, writer or as translator Ali Nâzîma (1861–1935), translated Zamakhsharî's “Nawabigu'l-Kalim” into Otoman language when he was twenty three years old. That work was made of literary words which direct his readers to the moral virtues. The words of that work was very clear and brief. The aim of this study is to deal with Ali Nâzîma's life who is unknown today and to evaluate his Works and also his translation of “Nawabigu'l-Kalim”.

Key words: Ali Nâzîma, Nawabigu'l-Kalim, Zamakhsharî, the Ottoman language.

Giriş

Arap dili ve edebiyatı alanında oldukça önemli bir yeri olan Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) “Nevâbiğü'l-Kelim” adlı eseri, seçilmiş vecizelerden oluşmuştur. Malum olduğu üzere Arapça, Müslüman toplumların kitabı olan Kur'an'ın dilidir. Bu nedenle bütün Müslüman toplumlar, imkânları oranında Arap dili ve edebiyatına katkıda bulunmaya çalışmışlardır. Mesela miladî XII.

* İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, e-mail: hcicek02@hotmail.com

asırda yaşamış Harezmi Türklerinden Zemahşerî'nin "Nevâbiğü'l-Kelim" adlı eserini, miladi XX. asırda yaşamış Kafkas kökenli Türklerden Ali Nâzîma, Osmanlıcaya çevirmiştir.

Zemahşerî'nin bu eseri, "Nevâbiğü'l-Kelim" adıyla anıldığı gibi "el-Kelimü'n-Nevâbiğ" şeklinde de anıla gelmiştir. Eseri tercüme eden Ali Nâzîma ise kitabın çevirisini "Nevâbiğü'l-Kelim Tercümesi" adıyla yapmayı tercih etmiştir. Adı geçen eserin Osmanlıcaya çeviri faaliyeti, ilmî bağlamda objektif davranmaya bir örnek olarak sayılabilir.

Nevâbiğü'l-Kelim'in çevirisinden çok daha önce Osmanlılarda Zemahşerî'nin "el-Keşşâf" tefsiri medreselerde okutulmuş, Ekmeluddin el-Bâbertî (ö. 786/1384), Cemâleddin Aksarâyî (ö. 791/1389, Taftâzânî (ö. 792/1390) ve Seyyid Şerif el-Cürçânî (ö. 816/1413) gibi âlimler, ona haşiyeler yazmıştır.¹ Osmanlı ulemasının Zemahşerî'ye daha hoşgörülü davranması, neredeyse bütün kanaat çevrelerinde ve ilim havzalarında Zemahşerî'nin Arap dili ve belagati alanında bir deha ve zirve olarak kabul edilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Zemahşerî, ilmi yetkinliği ve yorumları konusunda samimî görülmüş, kimi zaman "muhteşem kelâm sahibi" ve "ilm-i belâgatın dâhisi" olarak nitelenmiştir.²

"Nevâbiğü'l-Kelim Tercümesi"nin tanıtımına ve metodolojik özelliklerine girmeden önce, eserin mütercimi Ali Nâzîma'nın hayatına ve eserlerine kısaca değinmemiz yerinde olacaktır.

1. Ali Nâzîma'nın Hayatı (1861–1935)

Öğretmen ve yazar olan Ali Nazîmâ, 1278/1861 yılında İstanbul'da doğmuştur.³ Babası, Doktor Yarbay Ahmet Servet Bey'dir. Dedesi, Karantina nazırlığı yapmış olan Doktor Arif Bey'dir. Aile kökleri baba tarafından Kemah'a, oradan da Kafkasya'ya uzanmaktadır. Eserlerinde Ali Nâzîma ismini kullanmakla birlikte asıl adı Mehmed Ali'dir. Soyadı kanunu çıkınca "Yiğit" soyadını

¹ Bkz. Öztürk, Mustafa, *Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış*, Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -I-, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2011, s. 111.

² Bkz. Bediuzzaman Said Nursi, *Mektubat*, Söz Basım Yayın, İstanbul, 2004, s. 642; *Muhakemat*, Sözler Yay. İstanbul, 1991, s. 98; *Şualar*, Çeltut Matbaası, İstanbul, s.113; *İşaratü'l-İcaz*, Sözler Yayınevi, 5. Bsm. İstanbul, 1990, s. 136, 139, 150; *Asa-yı Musa*, Sözler Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 116; *Sözler*, Sözler Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 402.

³ İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*, İSAM, İstanbul, 2006, II/778.

almıştır.⁴ Çerkes kökenli olup, bir gazeteci ve araştırmacıdır.⁵ Türkiye Kurtuluş Savaşı döneminin tanınmış isimlerinden İbrahim Süreyya Yiğit'in ağabeyidir.⁶

Ali Nazîmâ'nın eğitim ve öğrenim hayatı oldukça hareketli geçmiştir denebilir. O, ilköğrenimini bir sibyan mektebinde yapmış, dört yıl da Üsküdar Paşakapısı Rüştîyesi'ne (ortaokul) devam etmiştir. Burayı bitirdikten sonra Galatasaray Sultanisi'ne (lise) girmiş, bu okulu da pekiyi dereceyle bitirmiştir.⁷ Daha sonra Mülkiye Mektebi'nde (Siyasal Bilgiler Fakültesi) okumuş ve kırk iki yıl çeşitli okullarda öğretmenlik yapmıştır. 1298/1880'de Galatasaray Sultanisi'ne Türkçe ve Arapça öğretmeni olarak atanmış, üç yıl sonra da öğretmenlik göreviyle birlikte ek bir görevle Mekteb-i Mülkiye'de Fransızca öğretmeni olmuştur.⁸

1304/1885 yılında Mekteb-i Edebiyatı ile özel bir okul açmış, 1307/1889'da da Maarif Nezareti (MEB) Tetkîk-i Müellefât (bilimsel eserler ve ders kitaplarını inceleme) Komisyonu'na üye olarak atanmıştır.⁹

1316/1898'de İstanbul Dârülfünûnu Ulûm-u Tabîiyye ve Dîniyye (Fen ve İlâhiyat Fakültesi) şubelerinin müdür yardımcılığına atanmıştır. 1326/1908'de Darülfünun Türkçe-Edebiyat derslerinin öğretimi ile görevlendirilmiş, bir yıl sonra da Kadastro Mektebi'ne müdür olmuştur.¹⁰ Meşrutiyetin ilanından sonra Darülfünun müdür yardımcılığında bulunmuştur. 1355/1916'da açılan kız Darülfünunu'nun müdürlüğünü üstlenmiştir.¹¹

1358/1919'da Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi üyeliğine, aynı yıl Mercan Sultanisi müdürlüğüne, 1359/1920 yılında Darülmualimât (Kız Öğretmen Okulu) müdürlüğüne ve Fransızca hocalığına, 1360/1921'de Nişantaşı Sul-

⁴ Kahraman, Âlim, "Nâzîma", *DİA*, XXXII/453.

⁵ "Biz Çerkesler", (komisyon), haz: Muhittin Ünal-Erol Yıldır, *Kafkas Dernekleri Federasyonu*, İstanbul, ts. s. 19. Bir başka yerde ise Ali Nâzîma'nın Abhaz asıllı olduğu kaydedilmektedir. Bkz. Alhas Fidarok, "İçimizden Birkaç İsim", *Kafkasya Gerçeği*, Samsun, Ocak 1991, sayı, 3, s. 25.

⁶ Fidarok, "İçimizden Birkaç İsim", *Kafkasya Gerçeği*, s. 25.

⁷ Bkz. M. Şakir Ülkütaşır, *Türk Dili*, Ankara, 1972, sayı, 16, s. 249.

⁸ Ülkütaşır, *Türk Dili*, s. 249.

⁹ Ülkütaşır, *Türk Dili*, s. 249.

¹⁰ Ülkütaşır, *Türk Dili*, s. 249.

¹¹ İhsanoğlu, a.g.e., II/278. Ali Nâzîma, eğitim öğretim kalitesi yükseltilmesi için çok çaba göstermiş bir eğitimcidir. "1916- 1917 ders yılında Zeynep Hanım Konağı'ndan Çağaloğlu'ndaki müstakil bir binaya taşınan İnas Darülfünunu'na müdür olarak atanan Ali Nâzîma Bey tarafından daha bilimsel bir öğretim verilmesi amacıyla çaba gösterilmiştir." Bkz. Bahar Baskın, II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu, *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, no: 38 (Mart 2008), s. 93.

tanîsi müdürlüğüne ve Fransızca öğretmenliğine, 1364/1924'te Kadıköy, Davutpaşa ve Gaziosmanpaşa orta mektepleri Fransızca hocalığına getirilmiştir.¹²

Maarif Vekâleti, 1925 yılında İstanbul Muallimler Birliği'nden "Fazilet Mükâfatı Madalyası" için bir aday göstermesini isteyince Muallimler Birliği Genel Kurulu'nun teklif ettiği Ali Nâzîma o yıl bu mükâfatı alan sekiz muallim ve müderris arasında yer almıştır.¹³ 1925 yılında emekli olduktan sonra Robert Koleji'nde ve başka okullarda hocalığa devam etmiş, 1935 yılında da ölmüştür.¹⁴

Ali Nâzîma'nın birçok alanda eserler vermiştir. O, yazdığı kitapların yanı sıra birçok makale de kaleme almıştır. Biz, bu çalışmamızda onun öne çıkan eserlerini vermeye çalışacağız.

2. Ali Nâzîma'nın Bazı Eserleri

Ali Nâzîma'nın birçok alanda eser vermesinden, onun, oldukça üretken bir yazar olduğunu anlayabiliyoruz. O, yazarlığının yanı sıra Arapça, Farsça ve Fransızcadan Türkçeye çeviriler de yapmıştır.

Çalışmaları arasında çoğunluğu ders kitapları ve sözlükler; bir kısmı da telif veya çeviri tarih, coğrafya dil ve edebiyatla ilgili kitaplar yayınlamıştır.¹⁵ Ali Nâzîma'nın bazı eserleri şunlardır:

1- Talim-i Benat: Bu eser, seri olarak yazılmış ve yayınlanmıştır. Mesela eserin birinci kitabının üzerinde "Kız çocuklara mahsus kıraat kitabıdır" ve muharriri: Aşiret Mektebi Müdürü Ali Nazîmâ" kaydı bulunmaktadır. Adı geçen kitabın ilk sayfasında da "Mini Mini Hanımlara" başlığı altında Ali Nazîmâ'nın, kız çocuklarına bir öğüdü mevcuttur. Bu kitap 55 konudan ibarettir. Kitap "Küçük Kuzu" adlı bir konuyla başlamakta, "Arz" adlı başka bir konu ile son bulmaktadır.

İkinci kitabın başında ise "Kız çocuklara mahsus durûs-i şîtaîye (kış derslerini) havî (içeren) kıraat kitabıdır" ve "Mütercimi: Müdür-i Mekteb-i Edeb, Ali Nazîmâ" diye yazılmaktadır. Bu kitap, özellikle kış dönemine ait bir ders kitabıdır. Dikkat edilirse Ali Nazîmâ, birinci kitapta yazar ve Aşiret Mektebi Müdürü iken; ikinci kitapta ise "Mekteb-i Edeb Müdürü" olarak görülmektedir. İkinci kitap, 66 konudan ibarettir; "Nasıl Okumalı?" başlıklı bir konuyla başla-

¹² Kahraman, "Nâzîma", *DİA*, XXXII; 454.

¹³ Bkz. Fidarok, "İçimizden Birkaç İsim", *Kafkasya Gerçeği*, sayı, 3, s. 25; Kahraman, "Nâzîma", *DİA*, XXXII/454.

¹⁴ İhsanoğlu, a.g.e., II/278.

¹⁵ Bkz. Fidarok, "İçimizden Birkaç İsim", *Kafkasya Gerçeği*, sayı: 3, s. 25.

miş ve "İrk-ı İnsan" ile bitmiştir. Her iki kitap da, Kasbar Matbaası (Dersaadet 1308, 1311) tarafından ve Maarif Nezaretî'nin (Millî Eğitim Bakanlığı) izniyle basılmıştır. Birinci kitap 72, ikinci kitap ise 143 sayfadır.¹⁶

2- Mükemmel Osmanlı Lügati (Faik Reşad ile beraber):¹⁷ Bu lügatte, Arapça ve Türkçe sözcüklerin tanımları ve öz Türkçe karşılıkları verilmiştir.¹⁸ Bu lügat hakkında şu bilgiler verilmiştir: "Şemseddin Samî'nin (ö. 1904) Kamus-ı Türkî'si ile aynı dönemlerde kaleme alınmıştır. Bu eserde Arapça-Farsça sözcükler toplanmıştır. Sözlüğe sadece o günün dilinde kullanılan Arapça- Farsça kelimeler alınmıştır. Arapça kelimeler (Y) ile Farsça kelimeler (-) ile gösterilmiş, sonunda muhaffef yâ-i nisbî bulunan kelimelere, Arapça ve Farsça olmaları durumuna göre (Y veya -) işareti konulmuştur. Bunun dışında, müzekker (eril) kelimeler sözlüğe alınmış; ancak müennes (dişil) kelimeler ayrı bir anlama gelmedikçe alınmamıştır. Farsça kurallara göre oluşan bileşikler, öğeleri ister Farsça ister Arapça olsun, Farsça kabul edilmiş ve birleşik sıfat (vasf-ı terkibi) oluşturan kelimeler, terkipsiz alınmıştır."¹⁹

3- Lisân-ı Osmânî: Bu eser, gramer kurallarını içeren bir eser olup terimler Osmanlı Türkçesiyle karşılanmıştır.²⁰

¹⁶ Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, no: 1400. Ayrıca Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1308 ve Tedrisat-ı İbtidaiye Matbaası, Dersaadet 1311.

¹⁷ Faik Reşad, 1851 yılında İstanbul'da doğdu. Asıl adı Ahmed Reşad'dır. Rüşdiye öğrenimini yarım bırakıp Bâb-ı Seraskerî'de ve Hariciye Mektebi Kalemî'nde kâtiplik yaptı. 1880'de Takvim-i Vekayî gazetesinin başyazarlığına getirildi. Diyarbakır, Varna ve Yanya maarif müdürlüklerinde bulundu. İkinci Meşrutiyet'ten sonra Takvim-i Vekayî müdürü oldu. Darülfünunda ve İstanbul Kız Lisesi'nde edebiyat dersleri verdi. 1914'te İstanbul'da öldü. Ahmed Reşad, birçok eser yazmıştır. Bkz. Faik Reşad, "Eslaf", haz. Şemsettin Kutlu, *Tercüman 1001 Temel Eser*, İst. 1975, s. 10- 12.

¹⁸ Bkz. Kahraman, "Nâzîma", *DİA*, XXXII/453; Zekeriya Bingöl, Sözlük Ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma, *Akademik Bakış-Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi*, Mayıs 2006, sayı 9, s. 7. Eserde, yazarlar hakkında ise "Mekteb-i Mülkiye-i Şahane (Siyasal Bilgiler Fakültesi) Müdür Muavini Ali Nazîmâ ve Matbuat-ı Dâhiliye Mümeyyizi Reşad" ünvanları kaydedilmiştir. Çeşitli zamanlarda yapılmış baskıları vardır: Bkz. Şirket-i Mürettebiye Matbaası, Dersaadet 1318, 1319; Feridiye Matbaası, Dersaadet 1901; Türk Dil Kurumu, haz. Necat Birinci-Kazım Yetiş-Fatih Andı-Erol Ülgen-Nuri Sağlam-Ali Şükrü Çorok, Ankara, 2002, 2009.

¹⁹ Bkz. Paşa Yavuzarslan, "Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Samî'nin Kamus-ı Türkî'si", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 44, 2 (2004) 185- 202, s. 193.

²⁰ Bkz. Zühal Kültür, "Dil Bilgisi Terimleri Sözlükleri Ve Terimlerin Kullanımında Görülen Aksaklıklar", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or*

4- *Bak ve Öğren Yahud 650 Şekil ile Malumat-ı Fenniye ve Dürûs-i Eşya:*

Bu kitapta ise taşlar, madenler, su ve hava, gıda maddeleri, aydınlatma ve ısınma, elbise, bitkiler, faydalı ve zararlı hayvanlar, sanayi maddeleri ve insan konuları işlenmiştir. Mesela taşlar konusunda verilen genel bilgilerin ardından meşhur taşlar, taş ocakları, kireç taşları, çakmak taşı, değirmen taşı ve heykel yapımı gibi konular ele alınmıştır. Örneğin, *Ma'lumat-ı Fenniye* bölümünde "İnsan" alt başlığında şu bilgiler verilmiştir:

"İnsan: 1- Canlı olan mahlûkat hakkındaki konulara "insan"dan yani kendimizden başlayacağız. Cismimizin nasıl yapılmış olduğunu, kalbin, akciğerlerin, midenin, beynin ve diğer organların nerede bulduklarını, neye yaradıklarını bilmek kadar yararlı bir şey olamaz. 2- Nev'-i beşerin başlıca soylarına dair: İnsanların cümlesi, bizim memleketimizin ahalisine benzemez. Afrika'da derileri az çok siyah, kıvrıkcık saçlı adamlar yani zenciler; Asya'da sarı derili, siyah ama sert ve dik saçlı insanlar; Amerika'da ise kırmızı derili siyah ve sert saçlı adamlar bulunmaktadır. Avrupa'da yaşayanların derileri beyazımsı, saçları yumuşak ve koyu siyahtan en kumrala kadar çeşitli renklerdedir."²¹

5- *İdman*: Bu kitap, idman serisinin birincisidir. Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, Dersaadet, 1307/1890 yılında basılmıştır. Bu kitabın yazarı Pelissier; çeviren/hazırlayan ise Ali Nâzîma'dır. Kitapta çocuk gelişimi, çocuk eğitimi-okuma ve çocuk psikolojisi gibi konular yer almaktadır. Kitap, 7 yaşından 10 yaşına kadar olan çocuklar için hazırlanmıştır, 72 sayfadan ibarettir.²²

6- *İdman İkinci Lahika (Akaid-i İslâmiyeden Mekâtib-i İbtidaiyeye Mahsus İlmihal)*: Bu kitap, kısa soru ve cevap cümleleri ile Allah, peygamber, melek, kitap, kaza-kader, ahiret, namaz, hac, oruç, zekât vb. İslam inanç ve ibadet konularını öğretmek amacıyla yazılmıştır. *İdman İkinci Lahika*:

— Bu âlemi yaratan kimdir?

— Bu âlemi, yoktan var eden Allah-u Teala'dır" (s. 2) şeklinde bir soru-cevapla başlamış; "Salli ve Barik" dualarıyla da bitmiştir. (s. 40)²³

Görüldüğü üzere "*İdman*" ile "*İdman İkinci Lahika*", ele aldığı konular bağlamında birbirinden farklılık arz etmektedir.

Turkic, Volume 4/8 fall 2009, s. 384. Lisan-i Osmanî adlı eser "Şirket-i Mürettibiye Matbaası, Dersaadet, 1305" te basılmıştır.

²¹ Bkz. İhsanoğlu, a.g.e., II/778. Bu eser Cihan Matbaası, Dersaadet 1323'te ve Mürettib-i Osmaniye Matbaası, Dersaadet, 1328'de basılmıştır. Ali Emîrî, tabiiye, no: 80/36'da kayıtlıdır.

²² Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, no: 3305; Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, no: 730150.

²³ Bkz. Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi, no: 21.

7- İdman Üçüncü Lahika (Akaid-i İslâmiyeden İlmihal-i Kebir): Şirket-i Mürettibiye Matbaası, Dersaadet 1309/1892.²⁴

İdman İkinci Lahika ile *İdman Üçüncü Lahika*, içerik olarak birbirine paralel ama farklı yaş gruplarına yönelik hazırlanmış ilmihaller olduğu anlaşılmaktadır.

8- Muhtasar Yeni Hesap: Bu kitap, daha önce yayınlanmış olan "Yeni Hesap" adlı matematik kitabının bir özeti. Sıbyan Mektebi öğrencilerine yönelik hazırlanmıştır. Kitabın başında düşülen bir notta şunlar yazılıdır: "Maarif Nezareti Celilesi canibinden (tarafından) 1309 hicri yılında tanzim olunan yeni program mucibince (gereğince) bilcümle (bütün) Mekatib-i İbtidaiyye'de (ilkokullarda) tedris olunmak (okutulmak) üzere kabul edilmiştir." Bu esnada yazar, "Mekteb-i Edeb Müdürü"dür.²⁵

9- Risale-i Ahlâk: Bu kitap, ibtidaîye şakirtleri (ilkokul öğrencileri) içindir. Diğer emsallerine göre yazısı daha büyüktür. Kitapta giriş, uhuvvet, edep, istikamet, kanaat, hased, cömertlik vb. konular vardır. Konularda basitlikten karmaşıklığa ilkesi uygulanmıştır.²⁶

10- Zübde-i Usul-i Franseviye: Bu kitabın ilk baskısı Şirket-i Mürettibiye Matbaası, Dersaadet, 1324/1908; ikinci baskısı ise Araks Matbaası, Dersaadet, 1329/1913 yılında yapılmıştır. İlk baskısı 108+4; ikinci baskısı ise 128 sayfadır.²⁷

11- Tarih-i Nazîmâ: Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1307/1890.²⁸

12- Sünbülîstan Yahud Kıraat-i Farisî: Bu eserin ilk baskısı A. Asadur-yan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, Dersaadet'te 1900 yılında ve 69 sayfa olarak basılmıştır. İkinci baskısı ise Şirket-i Mürettibiye Matbaası, Dersaadet'te 1324/1908 yılında yapılmıştır. İkinci baskının kapağında müntehibi: "Darü'l-Fünun ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Müdür Muavini Ali Nâzîma" ibaresi

---

²⁴ Büyük öğrencilere yönelik hazırlanmış bir ilmihal kitabıdır. Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, no: 799.

²⁵ Bkz. Ali Nâzîma, *Muhtasar Yeni Hesap*, 3. Bsm. Dersaadet, 1312. Bu eser daha önce Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1310 ve 1312 tarihlerinde de basılmıştır.

²⁶ Bkz. İlhan Tetik, *II. Abdülhamid Dönemi Ahlak Kitapları* (Risale-i Ahlak, İlm-i Ahlak Ve Bergüzâr-ı Ahlak Üzerine Bir İnceleme, Isparta, 2009), (basılmamış yüksek lisans tezi), s. 26-31. Bu eser ise Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1316'da basılmıştır.

²⁷ Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Celal Ökten, no: 400.

²⁸ Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, no: 1931.

yazılı olup 132 sayfadan ibarettir. Kitabın, ikinci baskıda daha da genişletildiği anlaşılmaktadır.²⁹

13- Yeni Müntahabât-ı Gülistan: Bu eser, hacimce küçük (48 sayfa) olup Sa'dî Şirazî'nin (ö. 691/1292) Farsça yazdığı "Gûlistân" adlı eserinden seçilmiş bazı beyitlerin çevirisidir. Kitapta "Sünbülîstân'dan sonra Mekatib-i İdadiye (lise) şakirtlerine (öğrencilerine) tedris ettirmek üzere muntahabdır (seçilmiştir)" notu kaydedilmiştir. Bu çevirinin üzerinde Ali Nazîmâ'nın o dönemdeki görevi için "Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Müdür Muavini" ibaresi yazılmıştır.³⁰

14- Lügat-ı Farisiye: Bu lügat, bir cep sözlüğü hacminde olup, 67 sayfadan ibarettir.³¹

15- Kavaid-i Lisan-ı Fransevî: Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1308.³²

16- Miftahu'l-Müntehab ve'l-Muktedab ve'l-Müşezzeb: Bu çalışma, Arap dili ve edebiyatının sarf bilgisi (morfoloji) konusunu işleyen bir eserdir. Eserin başında meşhur âlim Mehmed Zihni Efendi'nin (ö. 1913) "İzzetli Ali Nazîmâ Bey oğlumun, sarf-ı Arabîyi tedris (öğretme) yolunda tuttıkları vetire maharet neticesi olmak üzere vücuda getirmiş oldukları şu eser-i bîbedel (paha biçilmez) ve saire (diğerleri) için yeni güzel bir miftah (anahtar) veyahut bir madhaldır (giriştir). Muvaffakiyetlerini tehnie ederim (başarılarını kutlarım)." diye başlayan bir takdir notu yer almaktadır.³³

17- Muhtıra-i Belagat: Tanzimat dönemi şair ve yazarları, genellikle görev yaptıkları okullarda kaynak ders kitapları hazırlamışlardır. *Muhtıra-i Belagat* kitabı da o eserlerden bir tanesidir.³⁴

18- Tarih-i Tabî: Bu kitap, oldukça küçük bir hacme sahiptir. 37 yaprak olup, her sayfasında ise 21 satır bulunmaktadır. Yazı türü rik'a; müstensihî ise Zekiye Şükrü'dür.³⁵

²⁹ Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, İhsan Mahvi, no: 272; Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi, no: 874; Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, no: 2394.

³⁰ Bkz. Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1326.

³¹ Bkz. Mekteb-i Sanayi Matbaası, Dersaadet, 1310/1892.

³² Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, no: 3666.

³³ Bu eser, Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1307/1890'da basılmıştır. Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, no: 3663.

³⁴ Bkz. Adem Çalışkan, Edebiyat Teorisi Üzerine-2, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 4, sayı: 16, s. 112. Bu eser, Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1308/1890 yılında basılmıştır.

³⁵ Bkz. Ankara Milli Kütüphane, arşiv no: 06 Mil Yz A 4671, (dvd no: 260).

19- Haritalı Küçük Tarih-i Osmanî: Bu eserin ilk baskısı Şirket-i Mürettibiye Matbaası, Dersaadet'te 1906'da; ikinci baskısı da Matbaa-i Nişan Berberyan Matbaası, Dersaadet, 1309/1892'de yapılmıştır. 42 sayfadır. ³⁶

20- Akaid-i İslamiyyeden İlm-i Hal-i Kebir: Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1316. ³⁷

21- Nevâbiğü'l-Kelim Tercümesi: Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşeri'den tercüme edilmiştir. Bu eser, çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. ³⁸

22- Lügat-ı Nâzîma: Bu eser de Fransızcadan Osmanlıcaya çevrilmiş bir sözlüktür. ³⁹

23- Lügat-ı Tefeyyüz: Bu çeviri eserin kapağında Osmanlıca olarak "Fransızcadan Osmanlıcaya Lügat" ve "Dictionnaire Tefeyuz, Français-Ottoman" ile çevirmenine atfen Ali Nâzîma (Professeur a'l'Universite Otoman) ibareleri yazılmıştır. 8+ 960 sayfadan ibarettir. ⁴⁰

24- Mini Mini Lügat-ı Tefeyyüz: Bu lügat, Fransızcadan Osmanlıcaya çevrilmiş bir sözlüktür. Lügat-ı Tefeyyüz'ün kısaltılmış hali olup ondan iki yıl sonra yayınlanmıştır. Lügat-ı Tefeyyüz'e göre 330 sayfa daha olup 8+632 sayfadan ibarettir. ⁴¹

25- Ta'lim-i Vildan: Bu kitap, çocukların eğitimine yönelik hazırlanmış bir eserdir, Osmanlıca basılmıştır. ⁴²

26- Oku: Bu kitap ise 144 sayfadan ibarettir. Kasbar Matbaası, İstanbul, 1310/1893'te basılmıştır. ⁴³

3. Ali Nazîmâ'nın Nevâbiğü'l-Kelim Tercümesi'ndeki Metodu

Yazdığı ve çeşitli dillerden çevirdiği eserler, resmî ve özel kurumlarda yüklendiği görevler; eğitim öğretime, Osmanlıca-Türkçe dili ve edebiyatına

---

³⁶ Bkz. Süleymaniye Tahir Ağa Tekkesi, no: 692.

³⁷ Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, no: 799.

³⁸ Eserin ön kapağında "Maarif-i Nezaret-i Celilesinin 1069 numaralı ruhsatıyla tab'olunmuştur" şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Bkz. Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1303.

³⁹ Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1901.

⁴⁰ Bkz. Constantinople, Imprimerie Kasbar, Vızır Khan no: 48, 1910.

⁴¹ Bkz. Tefeyyüz Kitabhanesi, Dersaadet, 1912.

⁴² Bkz. Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1323.

⁴³ Bkz. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, no, Osmanlıca, 372.

yaptığı hizmetler dikkate alındığında, Ali Nazîmâ'nın çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Ali Nâzîma, erken yaşta telif ve çeviri faaliyetlerine başlamıştır. Bu, bilimsel alanda az kişiye nasip olabilecek bir yetenektir. Mesela daha yirmi üç yaşında iken edebiyat ve belagat bağlamında dili oldukça ağır olan Zemahşerî'nin *Nevâbiğü'l-Kelim* adlı eserini Osmanlıcaya çevirmesi, bunun bir göstergesidir.

Bilindiği üzere hem *Nevâbiğü'l-Kelim*'in yazarı Zemahşerî, hem onun mütercimi Ali Nâzîma, etnik köken olarak Türk oldukları ve farklı asırlarda yaşadıkları halde, Arap dili ve edebiyatına önemli katkılarda bulunmuş ilim sahibi kişilerdir. Örneğin, eserin yazarı Zemahşerî, asırlardır "Allâme" ve "Fahr-u Harezm" diye anılırken; eserin çevirmeni Ali Nazîmâ ise yaşadığı dönemde eğitim öğretim alanında "müfredat programcılığı" ve "Arapça öğretmenliği" gibi görevlerde bulunmuştur.

Ali Nâzîma, Zemahşerî'den Osmanlıcaya çevirdiği *Nevâbiğü'l-Kelim* adlı eserinin iç kapagında, müelliften alıntıladığı şu beyti yazmıştır:

و مذ أفلح الجهال أيقنت أنني
أنا الميم والأيام أفلح اعلم

"Şunu bil ki, cahiller söz sahibi olduğundan beri

Gün, onların günüdür; ben ise bir hiçmişim."

Ali Nâzîma, daha sonra Zemahşerî hakkında özet olarak şu bilgiyi vermiştir:

"Müfessirlerin büyüklerinden olan Ebü'l-Kasım Mahmud, bir köye nispetle "Zemahşerî" adıyla ünlenmiş olup 538/1143'te vefat etmiştir. Meşhur tefsirlerden sayılan "Keşşaf"ın sahibidir. Zemahşerî, özü itibarıyla fasih kelime ve güzel cümleler ile yazdığı eserini *Nevâbiğü'l-Kelim* diye adlandırmıştır. Söz konusu eserde, asılları ve mahiyetleri benzeyen özlü ifadeler, sanat-ı tecnisin⁴⁴ kalıpları içinde süslü birer resim gibi gösterilmiştir."⁴⁵

⁴⁴ Tecnis: تجنيس İki şeyi birbirine benzer şekle sokmaktır. Edebiyatta ise iki manalı söz söylemektir. Bkz. Abdullah Yeğin, *İslamî-İlmî-Edebî- Felsefî Yeni Lügat*, Yeni Asya Yay. İstanbul, 1973, s. 696. Başka bir ifadeyle "anlamları farklı, yazılış ve telaffuzları aynı ya da benzer kelimelerin beraber kullanılmasına cinas denir. İşte aralarında cinas bulunan kelimelerin bir nükte ve zarafet amacıyla "bir arada kullanılmasına" tecnis denir. Bkz. Numan Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, s. 259. Ayrıca bkz. Ali Carim- Mustafa Emin, *el-Belağatu'l-Vâdiha*, thk. Abdulcelil Ata el-Bekrî, Daru'n-

Ali Nâzîma, eserin önemine dair "Bize göre eserin bu şekilde olması, özellikle Arapça öğrenen öğrencilere faydaları inkâr edilemeyeceği gibi onun kıymeti Avrupalılarca da takdir edilmektedir. Zaten *Nevâbiğü'l-Kelim*'in aslı, olduğu şekliyle basılmış ve onların dillerine çevrilmiştir"⁴⁶ şeklinde bir yorumda bulunmaktadır.

Mütercim, eserin daha önce hangi formatta basıldığı konusunda "*Nevâbiğü'l-Kelim* adlı eser, daha önce sâye-i maârifvâye-i Hazret-i Pâdişahîde Mekteb-i Sultani'de verilen Arapça dersleri esnasında özet olarak Türkçeye çevrilmişti. Bir daha onun basılması ve yayınlanması istendi"⁴⁷ şeklinde okuyunları bilgilendirmektedir.

Ali Nâzîma, eserin tercüme edilmesindeki amacı da "Bunun asıl amacı, eseri tercüme etme bahanesiyle çocuklara onun aslını göstermektir. Bu nedenle aslı ve çevirisi birlikte basılmıştır"⁴⁸ diye açıklamaktadır.

Ali Nâzîma, estetik-beliğ ifadeler karşısında insanların takındığı tutum ve davranışlar konusunda şu Farsça beyti örnek vermektedir:

هر کس از شیوه کل فهم معانی نکند
شرح ان دفتر نوشته زبلبل بشنو

"Gülün şivesinden, herkes anlamaz.

Onun şerhini, kitaplar yazmamıştır; bülbülden dinle(mek gerek)!" (s. 4)

Ali Nâzîma, *Nevâbiğü'l-Kelim* adlı eserin Arapça aslını kaydettikten sonra *Nevâbiğü'l-Kelim*'deki mukaddimeyi vermiş, bilahare özlü sözlerin çevirisine geçmiştir.⁴⁹

Nu'man li'l-Ulûm, Dımaşk, ts. s. 483; *el-Mu'cemu'l-Arabî el-Esâî* (Laros), haz. Komisyon, el-Munezzemet'ul-Arabiyye Li't-Terbiyye ve's-Sekafe ve'l-Ulum, Tunus, 1988, 269.

⁴⁵ Ali Nâzîma, *Nevâbiğü'l-Kelim Tercümesi*, s. 3.

⁴⁶ Ali Nâzîma, a.g.e., s. 3.

⁴⁷ Ali Nâzîma, a.g.e., s. 4. Bu eser hakkında şu bilgilere rastlıyoruz: "Nevâbiğ, daha önce 1000 tarihinde Medine-i Münevvere'de vefat eden fudalayî fazıl ediplerden Akhisarî Mehmet Bedrettin Munşî tarafından şerh olunmuştur ve gayr-ı matbudur. Bu eser, zamanımızın fazıl âlimlerinden olup, eski Mardin müftüsü Yusuf Sıdkı Efendi (ö. 1903) tarafından *Mehasinu'l-Hisam* namıyla şerh olunduğu gibi zamanımızdan Ali Nâzîma Bey tarafından da tercüme olunmuştur ki her ikisi de matbudur." Bkz. Mehmet Kasım Özgen, "Bursalı Mehmet Tahir'in Ahlak Kitaplarımız Adlı Eseri", *Bilimname Düşünce Platformu, İlahiyat Bilimleri Araştırma Vakfı*, sayı: XVIII, 2010/1, s. 257.

⁴⁸ Ali Nâzîma, a.g.e., s. 4.

⁴⁹ Ali Nâzîma, a.g.e., s. 4-7.

Çevirmenin çevirisindeki önemli noktalardan biri de şudur: Ali Nâzîma, *Nevâbiğü'l-Kelim*'in sözlerini çevirirken çoğu kez, “yani” bağlacını kullanarak ek açıklamalar yapmıştır. Şu sözleri, örnek olarak verebiliriz:

- 1- Oğulcuğum, başını yaracak şeyler hakkında dilini tut/koru! *Yani* ağzına gelen lakırdıyı söyleme! (10. Söz)
- 2- “Ya bir şeye dayan ya da ondan yararlan! *Yani* ya öğreten ya öğrenen ol! (52. söz)
- 3- “Şerefli bir adamın, gidip bir alçağın kapısını çalması; *yani* ona muhtaç olması, kendisinin dişini çekmekten farksızdır.” (86. Söz)

Biz, bu makalemizde iki yüz elli küsur özlü ve seçkin sözden birkaç tane-sini, sıra numaraları ve metinleriyle vermeyi uygun görüyoruz.⁵⁰

السُّنَّةُ مِنْهَا جِي وَمِنْهَا أَجِي

- 1- “Sünnet-i seniyye benim yolumdur. Sen de onu kendine yol eyle, ondan ayrılmadığım gibi sen de ayrılma!” (1. Söz)

Malum olduğu üzere Müslümanlar için, Kur'an'dan sonra ikinci temel kaynak Hz. Peygamber'in sünnetidir. Sünnet'in yol edinilmesi konusunda birçok hadis buyrulmuştur.⁵¹ İşte Zemahşerî, eserinde yazdığı ilk sözde, sünnet-i seniyyeyi yol edindiğini bildiriyor; İslam kardeşliği hukuku çerçevesinde okuruna da aynı şeyi tavsiye ediyor. Üslup açısından Zemahşerî'nin kendine özgü bir yöntemi vardır. Mesela o, eğitim amaçlı yazdığı *Makamât* adlı eserinde bulunan 50 hitabesine önce kendisini kast ederek “Ya Ebe'l-Kasım!” diye başlar.⁵²

عيني تقرُّ بكم عند تقربكم

- 2- “Sizi gördükçe mutlu oluyorum.” (2. Söz)

Zemahşerî, burada *تقربكم* sözcüğüyle edebi sanatlardan “seci” sanatını kullanmıştır.

حبذا ألوا دق إذا رعد والصادق إذا وعد

⁵⁰ Özlü sözlerin sonunda parantez içindeki rakamlar, Ali Nâzîma'nın çevirisindeki sözlerin rakamlarıdır.

⁵¹ Zemahşerî, burada *فَعَلَيْكُمْ بِسُنِّيِّ وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِدِ* “Siz, benim ve doğru yolda olan Raşid Halifelerin yolundan ayrılmayın. Ona, sınıksı sarılın” hadisine işaret etmiştir. Bkz. Ebû Davud, *Sünnet* 5.

⁵² Bkz. Zemahşerî, *Makamât*, thk. Komisyon, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 3. Basım, Beyrut, 2004.

3- "Yağmur yüklü bulutun görüldüğü ve doğru kimsenin söz verdiği zaman, ne güzeldir!" (3. Söz)⁵³

يَا بُنَيَّ قِ فَآكِ عَمَا يقرع قفآك

4- "Oğulcuğum, başını ezecek şeyler hakkında dilini tut/koru! Yani ağzına gelen lakırdıyı söyleme!" (10. Söz)

Zemahşerî, burada ahlakî bir erdemi vermeye çalışmaktadır. Zira çok konuşmak, beraberinde yalanı getirecek; insana zarar verecektir. "Çok mal haramsız, çok laf yalansız olmaz" atasözü de boşuna söylenmemiştir. Ağzına her geleni söylememek, müminlerin nitelikleri arasında sayılmıştır.⁵⁴

مَا لِلْفُسَآقِ مِن حَمِيمٍ غيرَ عَسَآقٍ وَحَمِيمٍ

5- "Fasıklar için, cehennem içeceklerinden olan hemîm⁵⁵ ve gassâk'tan⁵⁶ başka bir dost ve arkadaş yoktur" (16. Söz)

الْعُرْبُ نبعِ صلبِ المعآجمِ وَالْعُرْبُ مَثَلٌ لِلْآعآجمِ

6- "Araplar, "نع" (nab') denilen sert ağaç gibi mangal yüreklidir; "غرب" (ğarb) denilen kof ağaç ise onlardan başkası için bir sıfattır" (20. Söz)

Yazar, burada mizaç ve karakter noktasında Arapları, (nab') denilen sert bir ağaca benzetmiştir. Zira çölün coğrafik özelliği ile İslam'ın onlara kazandırdığı celadet, mürüvvet ve şecaat bir araya gelince, onların mangal yürekli olmaları da kaçınılmazdır. Çöl ikliminde yaşayanların, deniz kenarında ya da ovalarda yaşayanlara göre daha sert mizaçlı oldukları, sosyolojik bir vakiadır, tespittir.

⁵³ (42/Şura, 28) . Kur'an, rahmet ve bereketi, غيث "ğays" kelimesiyle, azap ve belayı ise مطر "matar" sözcüğü ile betimlemiştir. Bkz. (7/A'raf, 84); (26/Şuara, 173); (27/Neml, 58).

⁵⁴ Ayette şöyle buyrulmuştur: "Onlar ki, boş şeylerden yüz çevirirler" (23/ Mü'minin, 3). Bu konuda Hz. Peygamber ise : "Faydasız/malayani şeyleri terk etmek, kişinin Müslümanlığının güzelliğindedir" diye buyurmuştur. Bkz. Tirmizi, *Zühd* 11.

⁵⁵ Burada "hemîm" sözcüğüyle (6/En'am 70), (10/Yunus 4), (40/Gafir 72), (44/Duhan 48), (56/Vakıa 54), (47/Muhammed 15) surelerinde bulunan ayetlere telmihte bulunulmuştur. Bu kelime "kaynar su" anlamına gelmektedir. Türkçemizdeki "hamam" sözcüğü de aynı fiilden türemiş bir isimdir. Bkz. Ragıb el-İsfahanî (ö. 502/1108), *el-Müfredat* I-II, çev. Abdülbaki Güneş- Mehmet Yolcu, Çıra Yay. İst. 2007, I/339; *el-Mu'cemu'l-Arabî el-Esâsî* (Laros), 356; *Mu'cemu'l-Vasit*, I-II, komisyon, Çağrı Yay. İst. 1990, I/200.

⁵⁶ Burada "ğassâk" ile (78/Nebe' 25) ayetine gönderme yapılmıştır. Bu kelime "gecenin karanlık olması" (17/İsra, 78) ve "karanlığın çökmesi" (113/Falak, 3) anlamlarına gelmektedir. Aynı zamanda "cehennem ehlinin cildinden damlayan şeye" de denir. Kur'an ise bu sözcüğü "irin" anlamında kullanarak, onu orijinal bir formda Arapçaya kazandırmıştır, diyebiliriz. Bkz. el-İsfahanî, *el-Müfredat*, II/280.

من كانت نعمته واصبةً كانت طاعته واجبةً

7- "Nimeti, sürekli verene itaat etmek vaciptir" (26. Söz)

Burada kişiye ahlakî bir değer verilmek amaçlanmıştır. Nimetin ve evrenin asıl sahibi Allah olduğuna göre itaatın de ona yapılması gerekir. Bununla "Ölüm, sana gelinceye kadar Rabbine itaat et!" (15/Hicr, 99) ayetine işaret edildiğini söyleyebiliriz.

رُبَّ صدقةٍ من بين فكيكٍ خيرٍ من صدقةٍ من بطنٍ كفيك

8- "Bazen dil ile bir iyiliğe neden olmak,⁵⁷ elle verilen sadakadan daha hayırlıdır." (27. Söz)

İnsanlara iyilik yapmak, ahlakî meziyetlerin en yücelerindedir. Ama yapılan iyiliğin ardından muhatabı rencide etmek, onuruyla oynamak veya aşağılamak gibi çirkin davranışlar, İslam'ın yasakladığı olumsuz hareketlerdir. İslam, başa kakma ile yapılan bir iyilik yerine " kavlun ma'ruf- قول معروف " yani "güzel bir söz" söylemeyi tavsiye etmiştir.⁵⁸

مَنْ لم يقومه التأنيب لم يقومه التأديب

9- "Söz kâr etmeyen kimseye, dayak bile kâr etmez" (31. Söz)

رُبَّ موهبةٍ للمروءة مذهبية

10- "Nice bahşış vardır ki insanın kişiliğini yok eder" (36. Söz)

مخلب المعصية يقص بالتدائمة وجناح الطاعة يوصل بالإدائمة

11- "Günah pençesi, pişmanlıkla kesilir; itaat kanadı ise ona devam etmekle oluşur. (44. Söz)

Yazar, bu aforizmada günahı pençeyle ilişkilendirerek "teşhis/kişileştirme" sanatını kullanmıştır. Dolayısıyla o pençenin de ancak nedametle kesilebileceği vurgulanmıştır. Kur'an, mümini, bir daha aynı günahı işlememekle yani "tevbe-i nasuh" ile günahın pençesini kesmeye davet ediyor. (66/Tahrim, 8)

لا خير في وأي إنجازه بعد لا ي

12- "Geciktirilerek yerine getirilen sözde hayır yoktur" (47. Söz)

⁵⁷ Nâzîma "ağız ile bazen bir hayra delalet etmek" şeklinde çevirirken biz, onu, günümüz Türkçesine daha uygun olur düşüncesiyle "bazen dil ile bir iyiliğe neden olmak" mealinde sadeleştirdik.

⁵⁸ Bu sözle şu ayete işaret edilmiştir: "Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden eziyet gelen bir sadakadan daha hayırlıdır." (2/Bakara, 263).

استند أو استفد

13- "Ya bir şeye dayan ya da ondan yararlan! Yani ya öğreten ya öğrenen ol!" (52. Söz)⁵⁹

ما لنفس مسلمة ولصفة مُسيلمَة

14- "Bir Müslüman'ın, "Müseylimetü'l-Kezzab"⁶⁰ gibi yalancılıkla meşhur olmasına hayret doğrusu!" (58. Söz)

الفرس لا بد له من السَّوْطِ وإنْ كان بعيد الشوط

15- "Adımı büyük olsa da atı kamçılmak gerekir. Yani bir insan, ne kadar liyakatli olsa da onu uyarmak, dürtmek gerekir" (63. Söz)

خذ بما هو لدينك وعرضك أصونُ ولا تأخذ بما عليك أهونُ

16- "Din ve namusunu koruyan şeyleri al; onlara zarar verenleri alma! (71. Söz)⁶¹

التاجر مجده في كيسه والعالم مجده في كراريسه

17- "Tüccarın onuru, kesesinde; âlimin şerefi ise (yazdığı) notlarındadır" (80. Söz)

Nâzîma, bu cümledeki *notlarındadır* diye sadeleştirdiğimiz kelimeyi *cüzle-rindedir* şeklinde çevirmiştir.

ما العتيق المأثور بأقطع من الحديث المأثور

18- "Mücevherle süslenmiş eski bir kılıç, nakledilen bir sözden daha keskin değildir" (85. Söz)

حجج الموحدين لا تدحض بشبه المشبهة كيف يضع ما رفع إبراهيم أبرهه

⁵⁹ Nâzîma'nın çevirisi "Ya bir şeye müstenid yahud bir şeyden müstefid ol; yani ya müallim yahud müteallim ol" şeklindedir.

⁶⁰ Müseylime, Yemame'de peygamberlik davasına kalkışan kişidir. Hz. Peygambere, İslam topraklarının yarısının kendisine verilmesini bile önermiştir. O, peygamberlik iddiasında bulunduğundan, "peygamber taslağı" ve "sözde peygamber" anlamına gelen "mütenebbi" lakabıyla anılmıştır. Hz. Ebu Bekir, döneminde (12/633) yılında öldürülmüştür. Daha geniş bilgi için bkz. İbn Hişam (ö 218/833), *Siret*, thk. Mahmud Seyyid Tahtavî, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Mısır, H/1329, s. 783-784; Carl Brockelmann, *Tarihu's-Şuubi'l-İslamiyye*, Arapçaya çevirenler, Nebih Ebu Faris- Münir Baalbekî, Daru'l-İlmi li'l-Melayin, Beyrut, 1988, I/85; Muhammed Hudarî Bek, *Muhadarât-u Tarihi'l-Umumi'l-İslamiyye*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts. I/118. Ali Samî Neşşâr, *Neş'etu'l-Fikri'l-Fasikî fi'l-İslam*, Daru'l-Maarif, 7. Bsm. Kahire, 1977, I/199. Mustafa Riyad Abdullah, *Min Men İdea en-Nubuovete*, el-Müessesetu'l-Camiiyyat li'd-Dirasat en-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut, 1994, s. 29.

⁶¹ İfadenin aslı şöyledir: "Kendine kolay gelip de muzır olan şeyleri almayup ırz ve dinin hakkında ziyade siyanetli olan şeyleri al" şeklindedir.

19- “Müşebbihe⁶² fırkasının şüpheleriyle *Muvahhidûn*’un delilleri iptal edilemez. Hz. İbrahim’in yaptığı Beytullah’ı, tavşandudaklı Ebrehe nasıl yıkabilir? (87. Söz)

Burada muvahhitlerin delili, kuvvet ve kabul noktasında Ka’be’ye; *Müşebbihe* mensuplarının delilleri ise Ebrehe’nin bina ettiği kiliseye ya da onun güçlü görünen ama darmadağın olan ordusuna benzetilmiştir. Kur’an, delillerin zayıflığını örümceğin ağıyla eşdeğer tutmuştur. (29/Ankebut, 41).

يا أَيُّسَيِّئًا عَادَتِكَ النِّسْيَانُ

20- “Ey insanlık (be adam)! Senin âdetin, unutmaktır! (92. Söz)

النَّاسُ أَجْناسٌ وَأَكْثَرُهُمْ أَجْناسٌ

21-“İnsanlar, türlü türlüdür; çoğunluğu pistir, yani hakkı tanıyan azdır” (95. Söz)

Zemahşerî, bu aforizmayla “İnsanların çoğu şükretmez” (2/Bakara, 243); “İnsanların çoğu akletmez” (5/Maide, 103); “İnsanların çoğu inanmaz” (11/Hud, 17) ve “İnsanların çoğu bilmez” (12/Yusuf, 40) ayetlerine telmihte bulunmuştur.

لا تَصْلِحُ الْأُمُورَ إِلَّا بِأُولِي الْأَنْبَابِ وَالْأَرْحَاءُ لَا تَدُورُ إِلَّا عَلَى الْأَقْطَابِ

22- “İşler, ancak akıl sahipleri sayesinde düzelir. Değirmenler ise ancak kendi mi-li/ekseni üzerinde döner” (109. Söz)⁶³

قد يلد مثل الحسن مثل الحجاج واللؤلؤ يخرج من الماء الأجاج

23- “Acı/tuzlu sudan inci çıktığı gibi bazen Haccac (ö. 95/714)⁶⁴ gibi zalimlerden Hasan Basri (ö. 110/728) ⁶⁵ gibi salih adamlar çıkar” (116. Söz)

⁶² Allah’ı bir cisim olarak kabul eden ve onu insanlara benzeten itikadî bir akımın adıdır. Müşebbihe’ye Mücessime de demek mümkündür. Bkz. Ahmet Hoca, *Allah-u ve'l-İnsanu Fi'l-Fikri'l-Arabî ve'l-İslamî*, Menşûrat-u Uveydât, Beyrut, 1983, s. 33; Neşşâr, *Neş'etu'l-Fikri'l-Fasikî fi'l-İslam*, s. 285. Bu mezhebi “İnsan biçimi fırka” şeklinde yorumlayanlar da olmuştur. Bkz. Nadim Macit, “İnsan Biçimi: “Müşebbihe”, *İlim ve Sanat*, sayı: 40 (Şubat), İstanbul, 1996, s. 64.

⁶³ Bu söz “İşler, ashab-ı ukuldan maada bir şey ile ıslah olunmaz ve değirmenler kutubların üzerinden maada yerde dönmez” biçiminde çevrilmiştir.

⁶⁴ Asıl adı Haccac b. Yusuf es-Sakafî’dir. Emevilerin zalim komutanlarından. Hicaz ve Kufe valiliği görevini yapmıştır. Halka karşı çok sert davrandığından “Zalim Haccac” adıyla meşhur olmuştur. Daha elli dört yaşında iken kendisinin kurduğu “Vasıt” adlı kentte ölmüştür. Bkz. Ahmet Lütfi Kazancı, “Haccac b. Yusuf es-Sakafî”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4, cilt: 4, 1992. s. 119.

⁶⁵ Hasan Basri, meşhur muhaddislerdendir. O, Muaviye b. Ebi Süfyan’ı (ö. 60/680), Zalim Haccac b. Yusuf ve Emevî valilerini çekinmeden eleştiren bir âlimdir. Basra’da vefat et-

زينة الأرض بالعلماء والكواكب زينة السماء

24- "Yeryüzü, âlimlerle; gökyüzü ise yıldızlarla süslüdür" (119. Söz)

Bu söz, ilim ile ışık/nur/aydınlık arasındaki ilişkiyi çok güzel bir şekilde ifade etmektedir. Çünkü ilimsiz, âlimsiz ve muallimsiz bir dünya, cehaletle boğuşmaya mahkûm kalacaktır.

شِعَاعُ الشَّمْسِ لَا يُخْفَىٰ وَسِرَاجُ الْحَقِّ لَا يُطْفَأُ

25- "Güneşin aydınlığı gizlenemez; hakkın kandili de söndürülemez" (120. Söz)⁶⁶

الدخول في دَارَةِ الْإِسْلَامِ خُلُودٌ فِي دَارِ السَّلَامِ

26- "İslam dairesine giriş, beraberinde "Darü's-selam" olan cennette ebedi kalmayı getirir" (126. Söz)

إِنَّ الْبَرَّاطِيلَ تَنْصُرُ الْأَبَاطِيلَ

27- "Rüşvetler, haksızlıklara yardım eder. Yani ya batılı hak; ya da hakkı batıl olarak gösterir." (127. Söz)

Rüşvet, malın haksız yollarla gasp edilmesinin başka bir adıdır. Rüşvet sayesinde haklı haksız, haksız haklı yerine geçer. Rüşvet, insanların sosyal hayatlarında onulmaz yaralar açan bir mikroptur. İslam da bu çirkin alışverişi yasaklamıştır. Zemaşerî, bu ifadeyle okurlara, sosyal ve ekonomik bağlamda her dönemde mevcut potansiyel tehlikeyi hatırlatmaktadır.⁶⁷

فِي الْأَرْضِ نَائِسٌ وَنُوَيْسٌ مِنْهُمْ طَاوُوسٌ وَطُؤَيْسٌ

28- "Yeryüzünde adam da var, adamcık da! Onların kimisi tavus, kimisi de tuveys'dir" (139. Söz)

أَمِنَ بِالْأَمِينِ إِبْنِ أَمْنَةَ تَأْتِ يَوْمَ الْفَرَعِ بِنَفْسِ أَمْنَةَ

29- "Âmine bintü Vehb'in oğlu Hz. Muhammed'e iman et ki kıyamette, azaptan emin ve kurtulmuş olarak gelesin!" (140. Söz)⁶⁸

عَمَلٌ فِيهِ رِيَاءٌ مَا فِيهِ ضِيَاءٌ

30- "Riyası olan amelin, ziyası/ışığı olmaz" (149. Söz)⁶⁹

miştir. Bkz. Ebu Osman b. Amr b. Bahr el-Cahız, (ö. 160/869 *el-Beyan ve't-Tebyin*, Mısır, 1975, II/108.

⁶⁶ Bkz. (9/Tevbe, 32); (61/Saff, 8).

⁶⁷ "لَعْنُ اللَّهِ عَلَى الْوَائِسِيِّ وَالْفَرَنْجِيِّ" "Allah, rüşvet alan ve rüşvet veren (ile aracılık eden) kimseyi lanetlemiştir." Bkz. Tirmizi, *Ahkâm* 9.

⁶⁸ Bkz. (3/Al-i İmran, 31).

⁶⁹ Bkz. (2/Bakara, 264); (4/Nisa, 38); (8/Enfal, 47).

يَا ذَا الْكِبْرِ إِيَّتِ بِمَا هُوَ بِالْعَبْدِ أَجْدَرُ وَإِنْ كُنْتَ أَعَزَّ مِنَ الْكِبْرِيتِ الْأَحْمَرِ

31- “Ey kibirli adam! Kibrit-i Ahmer ⁷⁰ gibi ender bulunsan da, kibri terk et; kula yakışanı yap!” (154. Söz)

Kibir, mümin bir insana yakışmaz, ancak Allah’a yakışır. Zemahşerî, bu ifadeyle bazı ayetlere gönderme yaparak okuyana bir ders vermeye çalışmıştır.⁷¹

إِذَا حَصَلَتْكَ يَا قُوْتُ هَانَ عَلَى الدُّرِّ وَالْيَاقُوتِ

32- “Ey azık! Seni elde ettiğimde (bana göre), inci ve yakut değersiz kalır” (158. Söz)

لَا تَجْعَلْ صَنْدُوقَ السِّرِّ إِلَّا صَدْرَ الصَّدُوقِ الْخُرِّ

33- “Sır sandığı olarak, hür ve asil arkadaşının kalbinden başkasını edinme!” (161. Söz)

الْجُودُ وَالْجَلْمُ حَاتِمِي وَأَحْتَفِي وَالِدِينَ وَالْعِلْمُ حَنِيفِي وَحَنَفِي

34- “Cömertlik, Hatem-i Tai’nin (ö. M/578);⁷² hilim, Ahnef b. Kays’ın (ö. 72/691) ⁷³ din, Hz. İbrahim’in; ilim ise İmam Azam Ebu Hanife’ (ö. 150/767) nindir.” (163. Söz)

شَتَّانَ فُلَانٌ كَالْبَاقِرِ وَفُلَانٌ مِنَ الْبَاقِرِ

35- “Falan ile filanın arasında ne kadar da fark var! Birisi, Muhammed Bakır (ö. 114/732) ⁷⁴ gibidir; diğeri ise “Bakara” suresindedir” (168. Söz)

⁷⁰ Kibrit-i Ahmer, normalde rengi sarı yeşile çalan ve volkanik bölgelerde bulunan bir maddedir. Bu kelime “kırmızı yakut, “kırmızı altın” anlamlarına da gelmektedir. Bkz. Cubran Mes’ud, *er-Raid*, Darü’l-İlm li’l-Melayin, Beyrut, 1986, II/1223; *el-Mu’cemu’l-Arabî el Esasî*, (Laros), Arap Eğitim, Kültür ve Bilim Merkezi Yay. Tunus 1988, II/1223. Ayrıca kibrit-i ahmer; kırmızı kibrit, cisimleri altın haline koyacak derecede tesirli olduğu söylenen şey, iksir; tasavvufta ise mürşit, kıymeti çok yüksek olan demektir. Bkz. Abdullah Yeğin, *İslamî-İlmî-Edebî- Felsefî Yeni Lügat*, Yeni Asya Yay. İstanbul 1973, s. 339.

⁷¹ Bkz. (17/İsra, 38); (31/Lokman, 18).

⁷² Hatem-i Tai, cömertliğiyle meşhur birisidir. Bir kimsenin cömertliği vurgulanırken “Hatem-i Tai gibi adam” denilir. Türk şiirinde kalemîyelerde de (kalem kasidelerinde) cömertlik, Hatem-i Tai’ye nisbet edilmiştir. Bkz. Şengün, Necdet, *Klasik Türk Şiirinde Kalem Kasideleri*, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4, Summer, 2008, s. 24.

⁷³ Meşhur Tabiinlerdendir, muhaddistir. Asıl adı, Dehhâk b. Husayn et-Tamimi’dir. Künyesi Ebû Bahr, lakabı ise Ahnef’tir. Kendisine Ahnef denilmesinin nedeni ise ayağının eğik olmasındandır. Yumuşak huylu bir kimsedir. Bkz. Muhammed b. Cafer b. Hayyân el-Ensârî, *Tabakatü’l-Muhaddisîn bi İsbahân Ve’l-Varidîne Aleyhâ*, thk. Abdulfafur Abdulkhak Hüseyin, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, I/296.

Bu sözde Bakara Suresi'nde geçen ve anlamı "inek" olan "Bakara" sözcüğüne telmihte bulunulmuştur.⁷⁵

İbarede geçen الباقر sözcüğünde seci sanatı kullanılmıştır. Bu sanat, Zemahşerî tarafından sıklıkla kullanılan bir sanattır.

تضرب في موج الصَّالِجِ وتُسَبِّحُ فما يغني عنكَ الأخرأُ والشُّبْحُ

36- "Sen, sapıklık dalgasında yüzerken; muska ve tesbihatlar, sana bir fayda sağlamayacaktır" (173. Söz)⁷⁶

الصُّنَّاعُ جَمَاهِرٌ وَقَلَّ فِيهِمْ مَنْ هُوَ مَاهِرٌ

37- "(Piyasada) sanatkâr çoktur ama usta olanı azdır" (175. Söz)

Allah, Kur'an'da "Bu, her şeyi sapasağlam (itkan ile) yapan Allah'ın sanatıdır" diye buyurarak, kendi işini en mükemmel bir şekilde yaptığını haber vermektedir. (27/Neml, 88). Allah'ın, mesleğinde becerikli olan sanatkârı sevdiği, takdir ettiği de hadislerde bildirilmektedir. Bu haberler doğrultusunda Allah'ın, işimizi itkanla yapmamızı istediği anlaşılmaktadır.⁷⁷ Zemahşerî'nin de vurgulamak istediği nokta, bu olsa gerek.

الأيام سَعْدٌ وَسُعَيْدٌ وَالنَّاسُ عَمْرٌو وَعُبَيْدٌ

38- "Kimi günler sevilir, kimi sevilmez; insanlardan kimi عبد "abd/kul", kimi de عبید "ubeyd/kulcuk" dur" (180. Söz)⁷⁸

تقول أنا ضَائِمٌ وَأَنْتَ لَحْمٌ أَخِيكَ سَائِمٌ

39- "Oruçluyum" diyorsun ama kardeşinin etini yiyorsun. Yani onun gıybetini yapıyorsun, onu habire yerip duruyorsun" (186. Söz)

⁷⁴ Muhammed Bakır, Kerbela olayından sağ kurtulan Ali b. Hüseyin Zeynelabidin'in (ö. 95/713) oğlu; Cafer-i Sadık'ın da babasıdır. Ehl-i Beyt silsilesinden gelen on iki imamların beşincisidir. İlmi ve ameliyle öne çıkmıştır. Medine'de vefat etmiştir. Bkz. Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 205–207.

⁷⁵ İlgili ayetler için bkz. (2/Bakara 67, 68, 69, 70, 71, 144).

⁷⁶ (39/Zümer, 38). İslam'a göre nazarlık, at nalı, at kafası, çeşitli muskalar takma, kurşun dökme, tütsü yapma vb. davranışlar, tıp yönünden bir faydası olmadığı, üstelik batıl inançlar olmaları nedeniyle haram kılınmıştır. Hz. Peygamber, nazarlık kullanmayı menetmiş, bu gibi şeyleri asan kimselerin bey'atlerini kabul etmemiştir." Bkz. www.HayrettinKaraman.net

⁷⁷ Bkz. Buhari, *İcare* 14.

⁷⁸ سعد ve سعيد sözcüklerinin birini bahtiyar, diğerini ise bedbaht iki kişinin ismi olarak değerlendirenler, ikinci kesiti de (والناس عمرو وعبيد) şeklinde kayd ve telaffuz etmişlerdir. عمرو Amr'dan kasıt "Amr b. Ubeyd" adlı salih bir kimsedir; عبید Ubeyd'den kastedilen ise aynı ismi taşıyan birkaç salih kişidir. Bkz. Ali Nazîmâ, *Nevâbiğü'l-Kelim Tercümesi*, s. 47.

Burada yine ahlakî bir davranış hatırlatılıyor.⁷⁹

أَفْتَحَاُ الدِّنِي بِشَرَفِ الْآلِ كَاغْتَرَارِ الظَّمَانِ بِلَمَعِ الْآلِ

40- “Alçak kimsenin, akrabalarının şerefiyle övünmesi; susamışın, serabın parıltılarına aldanması gibidir” (196. Söz)⁸⁰

طَاءَ أَعْقَابِ الْعَالَمِينَ تَطَّأَ رِقَابِ الْعَالَمِينَ

41- “Âlimlerin peşinden git ki bütün dünyaya hükmedesin!” (200. Söz)⁸¹

يَا دُنْيَا تَحْلِيْنَ لِأَوْلَادِكَ ثُمَّ تَمْرِينِ وَتَجَلِّيْنَ بِهِمْ ثُمَّ تَمْرِينِ

42- “Ey dünya! Çocuklarına karşı süsleniyor, sonra da değişiyorsun; derken, bir süre bekliyor, sonra geçip gidiyorsun” (201. Söz)⁸²

الدَّهْرُ يَهْدِمُ سُورَ الْخَوَزَنْقِ كَمَا يَمْزِقُ بَيْتَ الْخَدْرَنْقِ

43- “Zaman, örümcek ağını parçaladığı gibi خَوَزَنْقِ “Havarnak Sarayı”nı da yıkacaktır.” (221. Söz)⁸³

مِنْ أَكْثَرِ مَنْ سُبْحَانَ فَهوَ أَبْلَغُ سَحْبَانَ

44- “Allah’ı çokça anan kimse, Sahban-ı Vail’den (ö. 54/674) daha etkilidir” (223. Söz)⁸⁴

⁷⁹ Bkz. (49/Hucurat, 12). “Her kim yalan, iftira, gıybet, koğuculuk, küfür ve lanet gibi kötü sözleri söylemeyi terk etmezse; Allah’ın, onun yemesini, içmesini bırakmasına hiç ihtiyacı yoktur.” Buhari, *Savm* 8; Ebû Davud, *Sıyam* 25; Tirmizi, *Savm* 8; İbn-i Mace, *Sıyam* 21.

⁸⁰ “Çoklukla övünmek sizi, kabirlere varıncaya (ölünceye) kadar oyaladı.” (102/Tekasür, 1-2).

⁸¹ “Kulları içinde Allah’tan ancak âlimler korkar.” (35/Fatır, 28). “Âlimin abide üstünlüğü, dolunaylı gecede ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir.” Bkz. Ebu Davud, *İlim* 1; Tirmizi, *İlim* 19.

⁸² Bkz. (6/En’am, 32); (29/Ankebut, 64); (47/Muhammed, 36); (57/Hadid, 20); (93/Duha, 4).

⁸³ Havarnak Sarayı, Numan’ın (ö. 418/1028), Sasanî hükümdarı için yaptırdığı görkemli bir yapıdır. Kufe’ye yakın bir yerde olup güzel nakışlarla bezelidir. Şairler, onun göz kamaştırıcılığı nedeniyle hakkında birçok şiir yazmıştır. Bkz. Esasi, *el-Mu’cemu’l-Arabî* (Laros), komisyon, el-Munezzemet’ul-Arabiyye Li’t-Terbiyye ve’s-Sekafe ve’l-Ulum, Tunus, 1988, s. 428. Havarnak adı, İbn Cinnî (ö. 392/1002) tarafından Arapça hırnak’a; Nöldeke (ö. 1930) tarafından “çardak, ağaçlık” manasında hahamların kullandığı İbranice bir kelimeye bağlanırsa da, aslının Farsça olduğudur. Andreas’a göre huvarna “güzel mesken” demektir. Cari Vullers (ö. 1909) ise ona “ziyafet yeri” anlamını yüklemiştir. Bkz. Louis Massignon, “Havarnak”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Eskişehir, 1997, 5/1. s. 376.

⁸⁴ Bu şahsın asıl adı, Sahban b. Zafer b. İyas’tır. Çok iyi bir hatip ve ediptir. “Şehva” adlı hutbesiyle meşhurdur. Cahiliye dönemini yaşayan Sahban, daha sonra İslam’ı kabul etmiş ve (54/674) yılında ölmüştür. Övülen kimseler için “Sahban’dan daha edip” ve “Sah-

قِيلَ لِبَنِي زِيَادِ الْكَمَلَةَ وَأَكْمَلَ مِنْهُمْ الْحَمَلَةَ الْعَمَلَةَ

45- "Ziyad'ın⁸⁵ çocukları her ne kadar كَمَلَة (Kemele/kâmil olanlar) namıyla anıldysalar da İslam'ı kabul edip gereklerini yerine getirenler, onlardan daha kâmil-dirler" (226. Söz)

Bazı insanlar, bir takım standartlara (maka mevki, soy-sop, para-pul, vb.) göre kendilerini ya da başkalarını kâmil olarak görebilirler. Ama Allah'ın koyduğu prensipler onları onaylamıyor. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

وَمَنْ بَطَأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ "Bir insanı, ameli yavaşlatıp geri bırakırsa nesebi onu hızlandırıp öne geçiremez."⁸⁶

يَا طَالِبَ الْمَالِ طَالَ بِكَ الرِّضَاعُ فَمَتَى الْفِطَامُ أَحْذَرِ لَا يُبَدِّئُكَ فِي الْحِطْمَةِ هَذَا الْحِطَامُ

46- "Ey mal peşinde koşan! Senin süt emme süren doldu, süttten daha ne zaman kesileceksin? Dikkat et; dünyalıklar, seni cehenneme atmasın!" (235. Söz)⁸⁷

أَطْلُبُ وَجْهَ اللَّهِ فِي كُلِّ مَا أَنْتَ صَانِعٌ وَإِلَّا فَعَمَلُكَ كُلُّهُ ضَائِعٌ

47- "Her yaptığın şeyde Allah'ın rızasını dile, yoksa yaptığın boşa gider ve karşılıksız kalır" (242. Söz)⁸⁸

لَا فَضْلَ إِلَّا بِالْتَّقْوَى لِمَالِكَ عَلَى مُمْلُوكٍ وَلَا لَغْنِي عَلَى ضَعْلُوكِ

48- "Allah'tan korkma ve takva konusunda, efendinin kölesine; zenginin de, fakire karşı bir üstünlüğü yoktur" (245. Söz)

ban'dan daha fasih" nitelemesi kullanılmıştır. Bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Daru's-Sakî, (basım yeri yok), 2001, XVI/414.

⁸⁵ Muaviye (ö. 61/680) döneminin Irak valisidir. Çok zeki, hatip, kurnaz ve acımasız bir kişidir. Ziyad, (53/672) yılında taun hastalığından ölmüştür. Bkz. Marun Abbûd, *Edebu'l-Arâb*, Daru's-Sekafe, Beyrut, 1960, s. 157; Ahmed İskenderî - Mustafa Annanî, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-Arabî ve Tarihih*, Daru'l-Maarif, Mısır, 1970, VIII/116. Kendisine biat etmeyen Abdullah b. Abbas'ı bir mektupla tehdit etmiştir. Bkz. Ahmed Zeki Safvet, *Cemheret-u Resaili'l-Arâb fi Usûri'l-Arabiyyeti'z-Zahire*, el-Mektebu'l-İlmiyye, Beyrut, ts. I/505. Muaviye'nin babası Ebu Süfyan, Ziyad'ı kendi nesebine geçirmiştir. Onun babasının kim olduğu konusunda ise oldukça farklı görüşler vardır. Bkz. Şevkî Dayf, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî -el-Asru'l-Cahilî-*, Daru'l-Maarif, Mısır, ts. II/422.

⁸⁶ Bkz. Müslim, *Zikir* 38.

⁸⁷ "Mal toplayarak onu habire sayan ve diliyle çekiştirip alay eden kimsenin vay haline! O malının, kendisini ebedileştireceğini sanır. Hayır; o, and olsun ki, Hutame'ye atılacaktır. Hutame'nin ne olduğunu bilir misin? O, Allah'ın, yüreklere işleyen tutuşturulmuş ateşidir." (104/Hümeze, 1- 7). Ayrıca bkz. (13/Ra'd, 17).

⁸⁸ Bkz. (2/Bakara, 207); (4/Nisa, 114).

Bu özlü ifadede, özde insanların aynı oldukları, bir erkek ve diğiden yaratıldıkları, birbirlerini tanımaları ve tanışmaları için halklara ve kabilelere ayrıldıkları; Allah katında üstünlüğün ise ırk, renk, soy ve servetle değil, ancak takvayla yani Allah'ın koyduğu normlara ve standartlara göre olabileceği hatırlanmıştır.⁸⁹

الأحمق لا يجد لذة الحكمة كما لا يتمتع بالورد صاحب الرُّكْمَةِ

49- "Grip olan kimsenin, gül kokusundan yararlanmadığı gibi ahmak kimse de, nimetin hikmetinden lezzet alamaz." (253. Söz)

عليك بالعمل دون التمني واياك والعجل دون التأني

50- "İş yapmaya bak, laklakayla uğraşma, işlerinde temkinli ol, acele etme! (255. Söz)

Aslında bu, 37/175. söz ile doğrudan ilişkili bir ifadedir. Zira davranış noktasında *itkan* ile *teenni*, birbirini tamamlayan iki sözcüktür. Hz. Peygamber: "Teenni, ahiretle ilgili olanlar hariç, her amelde güzeldir"⁹⁰ diye buyurmuştur.

Zemahşerî'nin, bu gibi hadislerle telmihte bulunduğu söylenebilir.

Sonuç

Ali Nâzîma sadece ilkokul çocuklarına dinî bilgiler, matematik, tarih, coğrafya, edebiyat ve ahlaka dair eserler yazmamıştır. O, aynı zamanda Arapça-Farsça-Fransızca ansiklopedik lügatler, Arapça sarf bilgisi (morfoloji) ve daha birçok alanda da eserler vermiş, çeviriler yapmıştır.

Çalışmamıza konu edindiğimiz Ali Nâzîma'nın, Zemahşerî'den çevirdiği *Nevâbiğü'l-Kelim Tercümesi* adlı eseri ise dinî edebiyata dair güzel bir örnektir. O, adı geçen kitabı çevirirken, asıl gayesinin, eseri tercüme etmenin yanı sıra onun aslını çocuklara tanıtmak olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle, hem eserin aslını hem çevirisini birlikte yayınlamıştır.

Ali Nâzîma'nın, telif ya da çeviri olsun kitaplarını seçerken, daha çok, ahlak ve eğitim içerikli kitaplara ağırlık verdiğini söyleyebiliriz. Mesela Sa'dî-i Şirazî'nin "Gûlistân" adlı eserinden seçilmiş bazı beyitlerden oluşan *Yeni Mün-tahabât-ı Gûlistân*'ı; kızların eğitime yönelik *Talim-i Benat*'ı; bir gramer kitabı olan *Lisan-ı Osmanî*'yi; çocuk psikolojisine dair *İdman*'ı ve ahlaki erdemleri kazandırmayı amaçlayan *Risale-i Ahlâk*'ı sayabiliriz. Biz de, yazarın duyarlığına paralellik arz etsin diye özellikle edep, hikmet, cömertlik, ilim, hilim, takva, terbiye, vefakârlık, kadirşinaslık, gıybet yapmama gibi özellikleri vurgulayan

⁸⁹ (49/Hucurat, 13).

⁹⁰ Bkz. Ebu Davud, *Edeb* 11.

sözleri seçtik.

Nevâbiğü'l-Kelim, içerik ve amaç kapsamı bağlamında Zemahşerî'nin diğer eserleri olan *Etvaku'z-Zeheb fi'l-Mevâizi ve'l-Hutab* ile *Makamât*'ına oldukça benzemektedir. Zemahşerî'nin adı geçen iki eseri de meviza/öğüt, ders ve ibretler ihtiva ettiğinden, neredeyse bütün söz ve ifadeler, ya bir ayete ya da hadise işaret etmektedir.

Bu çalışmada, çevirinin yapıldığı dönemin koşullarına göre normal anlaşılan bazı sözcük ve deyimleri, günümüz Türkçesine göre sadeleştirilmiştir. Asıl bağlamının dışında tercüme edilmiş bazı kelimeler, asıl bağlamına göre sadeleştirilmiştir. Mesela Ali Nâzîma, 48/245. sözü "Vera' ve takvada malikin, abd-i memlûke; ve sahib-i ğinâ ve servetin, fakir ve se'lûke bir fadl ve rüçhânı yoktur" şeklinde çevirmişken biz de: "Allah'tan korkma ve takva konusunda efendinin, kölesine; zengin de, fakire karşı bir üstünlüğü yoktur" diye sadeleştirdik. Örnek verdiğimiz bu sözdeki *vera'-takva*, *ġinâ-servet*, *fakir-se'lûk* ile *fadl-rüçhân* kelimeleri, çok az nüanslarla müteradiftir. Bu formdaki müteradif kelimelere tek bir anlam vermeyi uygun gördük.

Ali Nâzîma, çevirisinde genellikle eş anlamlı sözcükler kullanmıştır. Nâzîma'nın, sıklıkla eş anlamlı kelimeler kullanmasına neden olan etmenlerden biri de Arapçanın dil ve belagat noktasında nevi şahsına münhasır bir işleve sahip olmasından; Zemahşerî'nin de, ibarelerde bolca seci ve cinas sanatını kullanmasından ileri gelmektedir, denilebilir. 32/158. sözdeki *ياقوت* "yakût" sözcüğü, buna en güzel bir örnektir. Sözün başında bu kelime, bir nida/ünleme edatı ile beraber *ياقوت* şeklinde yazılarak aslında ona "Ey azık!" anlamı verilmiştir. Doğrusu, adı geçen kelime "Ya kût!" *يا قوت* şeklinde ayrı yazılmalıydı. Ama seci sanatının yapılması için bitişik yazılmıştır. Sözün ikinci kısmında ise kelime, belirlilik takısıyla *الياقوت* "el-yakût" şeklinde yazılmış ve asıl anlamı olan "yakut/mücevher taş" bağlamında telaffuz edilmiştir.

Ali Nâzîma'nın yaptığı çeviride, *Nevâbiğü'l-Kelim*'in sözleri sonradan numaralandırılmıştır. Normal baskıda ve eserin aslında bu numaralara rastlamadık. Sözlere verilen numaraların, bilahare elle yazıldığı anlaşılmaktadır. Ali Nâzîma'nın, özellikle çocukların eğitim ve ahlakının gelişmesine yönelik yaptığı bu çevirinin, o günün eğitim düzeyini de anlamamıza yardımcı olmaktadır denilebilir. Ayrıca eserin, çevrildiği dönemde maksadına ulaştığını da söyleyebiliriz.

Son olarak, Osmanlı toplumunda Mutezile'nin en meşhur kişilerinden Zemahşerî'ye ait bir eserin Osmanlıcaya çevrilmesi, ilmî anlamda takdir edilmesi gereken bir çalışmadır. Zira ilim ve hikmetin elde edilmesinde söyleyene değil; söylenene bakmak esas olmalıdır, diye düşünülmelidir.

KAYNAKÇA

- Abbûd, Marun, *Edebu'l-Arâb*, Daru's-Sekafe, Beyrut, 1960.
- Abdullah, Mustafa Riyad, *Min-men İdde'a en-Nubuovete*, el-Müessesetu'l-Camiyyat li'd Dirasat en-Neşr ve't-Tevzî, Beyrut, 1994.
- Ali, Cevad, *el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Daru's-Sakî, basım yeri yok, 2001.
- Baskın, Bahar, II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitime Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu, *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, İstanbul, Mart 2008.
- Bingöl, Zekeriya, Sözlük ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi*, Kırgızistan, Mayıs 2006, sayı 9.
- Brockelmann, Carl, *Tarihu's-Şuubi'l-İslamiyye*, Arapçaya çevirenler, Nebih Ebu Faris Münir Ba'albekî, Daru'l-İlmi li'l-Melayin, Beyrut, 1988.
- Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buharî*, el-Mektebetü'l İslami, İstanbul, 1979.
- Cahız, Ebu Osman b. Amr b. Bahr, *el-Beyan ve't-Tebyin*, Mısır, 1975.
- Carim, Ali - Emin, Mustafa, *el-Belağatu'l-Vadiha*, thk. Abdulcelil Ata el-Bekrî, Daru'n Nu'man li'l-Ulûm, Dımaşk, ts.
- Çalışkan, Adem, Edebiyat Teorisi Üzerine-2, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt, 4, sayı, 16.
- Dayf, Şevkî, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî -el-Asru'l-Cahilî-*, Daru'l-Maarif, Mısır, ts.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eşas, *Sunen-u Ebi Davud*, thk. M. Muhyiddin A. Hamid, Daru'l Fikr, Riyad, ts.
- Esasî, *el-Mu'cemu'l-Arabî (Laros)*, komisyon, el-Münezzemet'ul-Arabiyye Li't-Terbiyye ve's-Sekafe ve'l-Ulûm, Tunus, 1988.
- Ensarî, Muhammed b. Cafer b. Hayyân, *Tabakatu'l-Muhaddisîn bi İsbahân ve'l-Varidîne Aleyhâ*, thk. Abdulgafur Abdulhak Hüseyin, Müessesetü'r-Risale, Beyrut.
- Fidarok, Alhas, "İçimizden Birkaç İsim", *Kafkasya Gerçeği*, Samsun, Ocak 1991, sayı, 3.
- Hoca, Ahmet, Allah-u ve'l-İnsanu Fi'l-Fikri'l-Arabî ve'l-İslamî, Menşûrat-u Uveydât, Beyrut, 1983.
- Hudarî Bek, eş-Şeyh Muhammed, *Muhadarât-u Tarihi'l-Umumi'l-İslamiyye*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik b, *Siret-u İbn Hişam*, thk. Mahmud Seyyid Tahtavî, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Mısır, 1329.

- İhsanoğlu, Ekmeleddin, Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi, İSAM, İstanbul 2006.
- el-İsfahani, Ragıb *el-Müfredat*, çev. Abdülbaki Güneş- Mehmet Yolcu, Çıra Yay. İst. 2007.
- İskenderî, Ahmed- Annanî, Mustafa, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-Arabî ve Tarihîh*, Daru'l-Maarif, Mısır, 1970.
- Kahraman, Âlim, "Nâzîma", *DİA*, İstanbul, 2006.
- Kazancı, Ahmet Lütfi, "Haccac b. Yusuf es-Sakafî", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı, 4, cilt, 4, 1992.
- Numan Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.
- Kültürel, Zühal, Dil Bilgisi Terimleri Sözlükleri ve Terimlerin Kullanımında Görülen Aksaklıklar, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8 fall 2009.
- Larosse, *el-Mu'cemu'l-Arabî el-Esâsî*, haz. komisyon, el-Munezzemet'ul-Arabiyye Li't-Terbiyye ve's-Sekafe ve'l-Ulum, Tunus, 1988.
- Macit, Nadim, "İnsan Biçimi: Müşebbihe", *İlim ve Sanat*, sayı: 40 (Şubat), İstanbul, 1996.
- Massignon, Louis, "Havarnak", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Eskişehir, 1997.
- Mu'cemu'l-Vasit*, komisyon, Çağrı Yay. İstanbul, 1990.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Haccac, *Sahih-u Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Dar-u İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Neşşâr, Ali Samî, *Neş'etu'l-Fikri'l-Fasikî fi'l-İslam*, Daru'l-Maarif, 7. Bsm. Kahire, 1977.
- Nursi, Bediuzzaman Said, *Asa-yı Musa*, Sözlük Yayınevi, İstanbul, 1990.
- İşaratü'l-İcaz*, Sözlük Yayınevi, 5. Bsm. İstanbul, 1990.
- Mektubat*, Söz Basım Yayın, İstanbul, 2004.
- Sözler*, Sözlük Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011.
- Özgen, Mehmet Kasım, Bursalı Mehmet Tahir'in Ahlak Kitaplarımız Adlı Eseri, *Bilimname Düşünce Platformu*, İlahiyat Bilimleri Araştırma Vakfı, sayı: XVIII, 2010/1.

- Öztürk, Mustafa, *Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış*, Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -I-, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2011.
- Reşad, Faik, "Eslaf", haz. Şemsettin Kutlu, *Tercüman 1001 Temel Eser*, İstanbul, 1975.
- Safvet, Ahmed Zeki, *Cemheret-u Resaili'l-Arâb fi Usûri'l-Arabiyyeti'z-Zahire*, el-Mektebu'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Şengün, Necdet, Klasik Türk Şiirinde Kalem Kasideleri, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4, Summer, 2008.
- Tetik, İlhan, *II. Abdülhamid Dönemi Ahlak Kitapları (Risale-i Ahlak, İlm-i Ahlak Ve Bergüzâr-ı Ahlak) Üzerine Bir İnceleme*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Isparta, 2009.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed, *Sunenu't-Tirmizi*, thk. A. Vahap, Daru'l-Fikir, Beyrut, 1980.
- Ülkütaşır, M. Şakir, *Türk Dili*, Ankara, 1972, sayı 16.
- Ünal, Muhittin -Erol Yıldır, "Biz Çerkesler", *Kafkas Dernekleri Federasyonu*, İstanbul, ts.
- Yavuzarslan, Paşa, Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Samî'nin Kamus-ı Türkî'si, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 44, 2 (2004).
- Yeğin, Abdullah, *İslamî-İlmî-Edebî- Felsefî Yeni Lügat*, Yeni Asya Yay. İstanbul, 1973.